

BADANIA SŁOWIAŃSZCZYZNY I EUROPY WSCHODNIEJ W IZRAELU

Badania problematyki słowiańskiej i wschodnioeuropejskiej w Izraelu na tle podobnych studiów prowadzonych w innych krajach mają zdecydowanie specyficzny charakter. Wiąże się to z faktem, iż państwo Izrael i jego społeczeństwo miały zawsze liczne i silne związki z krajami i narodami Europy wschodniej i południowowschodniej. Więzy te wynikają z tej prostej przyczyny, że część ludności Izraela pochodzi z tego regionu Europy. Znajomość języków, życia duchowego, literatury tego obszaru oraz kontakty osobiste prowadziły do tego, iż w społeczeństwie izraelskim utrzymuje się stałe zainteresowanie zagadnieniami tych krajów w jak najszerszym tego słowa znaczeniu. Zainteresowanie to nie zmalało mimo braku stosunków dyplomatycznych od 20 lat z państwami Europy Wschodniej (poza Rumunią).

Jak stwierdza się w enuncjacjach autorów izraelskich, swoistym paradoksem może się wydawać fakt, iż naukowe badania, a także studia akademickie poświęcone tej problematyce podjęte zostały w Izraelu stosunkowo późno, mimo stałego zainteresowania życiem politycznym, społeczno-ekonomicznym i kulturalnym Europy Wschodniej i Południowowschodniej. Autorzy izraelscy doszukują się przyczyn tego stanu rzeczy w rozpowszechnieniu opinii, że „prawie każdy (w Izraelu) mógłby być specjalistą od zagadnień występujących w Rosji i w Europie Wschodniej. Jak mogłoby być przy tym inaczej, jeśli tak wielu z nas urodziło się tam, wychowało, a przede wszystkim, uczestniczyło, w takim czy innym ważnym wydarzeniu czy procesie historycznym”¹.

Ten element szeroko rozpowszechnionej wiedzy o sprawach Europy Wschodniej w połączeniu z faktem ścisłego związania polityki zagranicznej Izraela z działaniami politycznymi Zachodu wobec krajów socjalistycznych Europy Wschodniej i Południowowschodniej oraz wobec systemu socjalistycznego w skali globalnej nadają charakterystyczny rys „badaniom wschodnim” podejmowanym w Izraelu. Można wnosić, iż poziom wiedzy o tym regionie Europy zarówno w szerokich kregach społeczeństwa, jak i wśród specjalistów znacznie przewyższa znajomość tych kwestii w innych krajach, nawet w wypadku specjalistów. Naukowcy izraelscy górują nad nimi rozumieniem najbardziej istotnych elementów rzeczywistości krajów wschodnioeuropejskich, co wynika z faktu, iż wielu z nich nie tylko zna ją z autopsji, lecz nawet — mówiąc bez przesady — było jej twórcami. Nie występują tu również bariery kulturowe, językowe i mentalności między badaczami a przedmiotem badawczym, tak typowe dla naukowców z innych krajów.

Fakt ten w określony sposób wpływa na kształtowanie się formuły badań ZSRR, Europy Wschodniej i Południowowschodniej w Izraelu. Są one ważnym ogniwem światowego systemu podobnych studiów, wnoszącym znaczący wkład w wypracowywane przezeń oceny i interpretacje zagadnień światowego komunizmu, a nawet zalecenia w zakresie polityki międzynarodowej

Podobnie jak w innych krajach, w badaniach izraelskich można wyróżnić dwa nurty badawcze: prace słowianoznawcze, w których przeważają studia filologiczne oraz badania historyczne, politologiczne, socjologiczne, ekonomiczne państw Europy Wschodniej, pojmowanych jako system ideowo-polityczny. Podział ten zachowany zostanie w poniższej próbie ukazania dokonań „badań wschodnioeuropejskich” realizowanych wspólnie w Izraelu.

¹ Por. M. Confino, *Die Osteuropaforschung in Israel und ihr Einfluß auf die Politik. „Osteuropa“* z. 7/1982, s. 601.

I STUDIA SŁAWISTYCZNE W IZRAELU

Początki slawistyki w Izraelu sięgają okresu Palestyny mandatowej, kiedy to w 1930 r. na Uniwersytecie Hebrajskim w Jerozolimie rozpoczęto nauczanie języka rosyjskiego; natomiast dzieje instytucjonalnego funkcjonowania studiów slawistycznych na uniwersytetach izraelskich pokrywają się z historią państwa Izrael. Zaczątkiem ich były kursy języka rosyjskiego prowadzone od 1949 r. na Uniwersytecie Hebrajskim przez V. Dolżanską. Zespół wykładowców języka rosyjskiego na tym uniwersytecie powiększył się później o J. Gurgiego, Rubaszow-Lindner, M. Złocziwer, S. Żak, B. Ben-Jakob, dając podstawy do zorganizowania tutaj wydzielonej placówki rusycystycznej. Aktualnie największe uniwersyteckie ośrodki slawistyki w Izraelu działają na dwóch uniwersytetach: Uniwersytecie Hebrajskim w Jerozolimie i na Uniwersytecie w Tel-Awivie; podobne placówki na innych uniwersytetach (w Haifie i Beer Sheva) rozpoczynają dopiero swą działalność².

1. Słowianoznawstwo na Uniwersytecie w Jerozolimie

Jak wskazano wyżej, na uniwersytecie w Jerozolimie prace slawistyczne rozpoczęto stosunkowo dawno. Od 1954/1955 r. rozpoczęto tu wykłady języków słowiańskich w aspekcie lingwistyki porównawczej i historii tych języków na tle zagadnień języka cerkiewno-słowiańskiego. Prowadził je M. Altbauer w ramach działalności Wydziału Językoznawstwa tego uniwersytetu. Mniej więcej w tym samym czasie (1953/1954 r.) zainicjowano wykłady literatury rosyjskiej, prowadzone przez L. Goldberg — znaną poetkę i tłumaczkę tej literatury: od 1960 r. wykłady te prowadzone były w Wydziale Literaturoznawstwa Porównawczego. Zespół rusycystów-literaturoznawców poszerzył się o B. Hruszowskiego, P. Steinberg, D. Segala i O. Ronena.

Nowy etap rozwoju studiów slawistycznych na tym uniwersytecie stanowiło założenie wyodrębnionego Wydziału Rusycystyki w roku akad. 1964/1965, utworzonego przez zespół wykładowców podejmujących problematykę rosyjską i radziecką oraz wschodnioeuropejską na różnych wydziałach uniwersytetu. Członkowie tego zespołu ukończyli studia na wyższych uczelniach zachodnioeuropejskich i amerykańskich; byli to: M. Confino, N. Oren, J. Frenkel, E. Frenkel, G. Ofer; później dołączyli: E. Mendelsohn, I. Getzler, Th. H. Friedgut, L. Romaniński i in. Funkcjonujące już poprzednio wykłady językoznawstwa słowiańskiego oraz literatury rosyjskiej i kursy języka rosyjskiego zostały włączone do prac tego wydziału³.

Wraz z powstałym w 1969 r. Ośrodkiem Badań nad ZSRR i Europą Wschodnią Uniwersytetu Hebrajskiego Wydział Rusycystyki organizuje co pewien czas tygodniowe seminaria, na których naukowcy izraelscy i zagraniczni (także przedstawiciele państw wschodnioeuropejskich) wygłaszają wykłady dotyczące szeroko pojętej problematyki Europy Wschodniej, jej historii i współczesności, polityki i kultury, ekonomii i zagadnień społecznych tego obszaru.

Jak podkreśla się w wywodach autorów izraelskich, ważnym etapem rozwoju studiów slawistycznych w Izraelu było przybycie slawistów żydowskich z ZSRR w pierwszej połowie lat siedemdziesiątych i rozpoczęcie przez nich pracy na Wydziale Rusycystyki. Byli to m. in. L. Fleischman (specjalista w zakresie współczes-

² M. Altbauer, *Slavistics in Israel*. [W:] *Beiträge zur Geschichte der Slavistik in nichtslawischen Ländern*. Hrsg. J. Hamm. G. Wyrzens, Wien 1985, ss. 539 - 548.

³ Jak wyżej, ss. 539 - 540

nej literatury rosyjskiej), M. Langleben (współczesne metody badawcze języka rosyjskiego), W. Lewin (historia rosyjskiego języka literackiego), W. Moskowicz (lingwistyka rosyjska), D. Segal (poetyka i teoria literatury), E. Tołstoj-Segal (współczesna literatura rosyjska), I. Serman (literatura rosyjska). Szereg uczonych i studentów slawistyki przybyłych z ZSRR zostało zaangażowanych w innych instytucjach badawczych i bibliotekach, rozszerzając krąg słowianoznawców izraelskich⁴.

Wraz z powiększeniem zespołu wykładowców-rusycystów i slawistów Wydział Rusycystyki przemianowany został na Wydział Studiów Rosyjskich i Słowiańskich, a w jego strukturze wyodrębniono dwa główne nurty działalności: filologiczny, obejmujący językoznawstwo i literaturoznawstwo słowiańskie oraz badania nad historią, polityką, ekonomią, kulturą ZSRR i innych państw wschodnioeuropejskich, badań określanych w enuncjacjach izraelskich „sowietologicznymi”⁵. Wśród filologów pracujących tutaj znaleźli się (poza wyżej wymienionymi) R. Hamerman, L. Kleinman, M. Taube.

W 1976 r. na Uniwersytecie Hebrajskim powstał wyodrębniony Ośrodek Badań Języków i Literatur Słowiańskich, kierowany przez D. Segala. Działalność tego ośrodka skoncentrowała się na następujących zakresach badawczych: poetyka i teoria literatury, wzajemne relacje między literaturą a innymi systemami semiotycznymi, porównawcze językoznawstwo słowiańskie, rozwój literatury rosyjskiej od pocz. XX w. Ośrodek wydaje od 1977 r. periodyk „Slavica Hierosolymitana”, w którym publikują swe prace slawiści izraelscy i zagraniczni, także z Europy wschodniej. Poszczególne tomy tego pisma mają charakter monograficzny i koncentrują się np. na następujących zagadnieniach: proza i poezja rosyjska, językoznawstwo ogólne, rosyjskie i słowiańskie, stosunki między językami słowiańskimi i niesłowiańskimi, mitologia i folklor indoeuropejski i słowiański, teoria i historia literatury rosyjskiej.

Do 1985 r. około 25 studentów uzyskało na Uniwersytecie Hebrajskim tytuł magistra slawistyki z zakresu językoznawstwa i literaturoznawstwa słowiańskiego (głównie z literatury rosyjskiej). Nadano w tym czasie również 5 tytułów doktora slawistyki na podstawie rozpraw podejmujących zagadnienia literaturoznawcze i językoznawcze, otrzymali je J. Guri, L. Kleinman, E. Langmantel, S. Nirenburg, A. Steinberg⁶.

Publikacje slawistów izraelskich ukazują się w czasopismach fachowych wydawanych w Izraelu i za granicą. Bieżąca bibliografia tych prac zamieszczana jest w serii „Research Publications” Uniwersytetu Hebrajskiego. Dane o slawistycznych studiach izraelskich zamieszczane są również w kwartalniku bibliograficznym Biblioteki Narodowej i Biblioteki Uniwersyteckiej w Jerozolimie pt. „Kiriath Sefer”, obejmującym pozycje opublikowane w Izraelu i w innych krajach, a dotyczące kwestii judaistycznych (słowiańskie przekłady Biblii, kontakty językowe żydowsko-słowiańskie, historia Żydów w krajach słowiańskich, Żydzi w literaturze słowiańskiej). Odnotowano tu także wszystkie przekłady prozy i poezji słowiańskiej na język hebrajski. Bibliografia hebrajskich przekładów literatury rosyjskiej jest bardzo obszerna, obejmuje tłumaczenia tego piśmiennictwa od *Stowa o pułku Igora* do współczesnej literatury radzieckiej; odrębne bibliografie poświęcono przekładom utworów Puszkina, Lermontowa, L. Tołstoja, Dostojewskiego, Gogola, Gorkiego, a także Mickiewicza i Konopnickiej⁷.

⁴ Jak wyżej, ss. 540-541 oraz M. Confino, *Die Osteuropaforschung...*

⁵ M. Confino, *Die Osteuropaforschung...*, ss. 603-604.

⁶ M. Altbauer, *Slavistics in Israel...*, ss. 541-542.

⁷ Bibliografia przekładów literatury rosyjskiej na język hebrajski zestawiona została przez Sz. Lachowera i opublikowana w czasopismach bibliograficznych „Yad Laquore” i „Ha-

dość ściśle związanym ze studiami słowiańskimi, kierunkiem działalności akademickiej na Uniwersytecie Hebrajskim są prace nad historią Żydów w krajach słowiańskich. Obejmują one bardzo szeroki wachlarz zagadnień włącznie z literaturą. Nowo powstały tutaj Ośrodek Badań nad Dziedzictwem Żydów Polskich włączył do swych prac badawczo-dydaktycznych studia nad literaturą i folklorem⁸.

2. Studia słowiańskie na Uniwersytecie w Tel-Awiiwie

Innym ważnym ośrodkiem badań słowianoznawczych w Izraelu jest Uniwersytet w Tel-Awiiwie. W początkach lat siedemdziesiątych wprowadzono tu wykłady dotyczące historii i socjologii Rosji, ZSRR i innych krajów Europy Wschodniej. Wykładowcami tych zagadnień byli: M. Confino, G. Gorodetcki, B. Gurewitz, M. Meyzel, M. Pinson, J. Roi i in. Wkrótce działalność ta nabrała form instytucjonalnych w postaci powołanego Ośrodka Badań nad Rosją i Europą Wschodnią, funkcjonującego w ramach fakultetu historycznego tego Uniwersytetu⁹. Prace i dokonania tej najbardziej eksponowanej placówki „badań wschodnioeuropejskich” w Izraelu omówione zostaną szerzej w dalszym ciągu niniejszych wywodów.

Problematyka literatury rosyjskiej stała się przedmiotem badań i nauczania na Uniwersytecie w Tel-Awiiwie w 1967 r. na Wydziale Teorii Literatury Powszechnej, później zaś w Instytucie Poetyki i Semiotyki tego uniwersytetu. Zagadnienia te rozważane są w dwóch podstawowych aspektach: analiza literaturoznawcza piśmiennictwa rosyjskiego oraz związku między literaturą rosyjską a współczesnym piśmiennictwem hebrajskim. Wykłady poświęcone literaturze rosyjskiej XIX i XX w. prowadzone są w każdym roku akademickim; wykładowcą jest tu E. Tolstoj-Segal. W pracach literaturoznawczych poświęca się wiele uwagi nowoczesnym teoriom badawczym formułowanym w krajach Europy Wschodniej, jak np. rosyjskiemu i czeskiemu strukturalizmowi oraz semiotyce radzieckiej. Kierownikiem Wydziału Teorii Literatury Powszechnej był w latach 1967-1971 B. Hruszowski, który później objął funkcję kierownika Instytutu Poetyki i Semiotyki Uniwersytetu w Tel-Awiiwie. Jego współpracownikami byli I. Even-Zohar, E. Tolstoj-Segal, H. Golomb. I. Even-Zohar kierował pracami Wydziału Teorii Literatury w latach 1973-1975 oraz 1977-1981.

Studia słowiańskie w zakresie literaturoznawstwa reprezentowane są również w specjalistycznych periodykach Wydziału Teorii Literatury Powszechnej oraz Instytutu Poetyki i Semiotyki; są to: pismo wydawane w języku hebrajskim „Ha-Sifrut” (Literatura), powstałe w 1968 r. oraz periodyk wydawany w języku angielskim „PTL” w latach 1974-1980, którego kontynuacją jest publikowane obecnie czasopismo „Poetics Today. Theory and Analysis of Literature and Communication”¹⁰.

-Sifrut” (1971). Przekłady hebrajskie dzieł Mickiewicza por. F. Kupfer i S. Strelcyn, *Mickiewicz w przekładach hebrajskich* (1956), zaś utworów M. Konopnickiej a artykuły M. Altbauera w produkcji: *Śladami życia i twórczości Marti Konopnickiej*, pod red. J. Baculewskiego (1963). Obszerne dane bibliograficzne dotyczące hebrajskich przekładów z języków słowiańskich znalazły się w hasłach omawiających twórczość pisarzy słowiańskich *Hebrew Encyclopaedia* (1948-1981).

⁸ Jeden z programów badawczych podjął m. in. temat „Słowa polskie w opowiadaniach chasydzkich”.

⁹ M. Altbauer, *Slavistics in Israel...*, s. 544.

¹⁰ Przeważająca ilość materiałów drukowanych w tych pismach dotyczy literatury rosyjskiej i radzieckiej, nieliczne prace zajęły się piśmiennictwem i językami innych narodów słowiańskich np. czeskiego, por. jak wyżej, s. 545.

Spośród innych uniwersytetów izraelskich, na których podjęto także studia słownianoznawcze, wymienić można Uniwersytet w Haifie oraz Uniwersytet im. Ben-Guriona w Beer Sheva. Na Uniwersytecie w Haifie prowadzone są wykłady z zakresu historii, ekonomii i socjologii państw słowiańskich (R. Vago, A. Winkur, Dołgopolski, B. Pinczuk) oraz literatury rosyjskiej (J. Harusi); prowadzi się tu także naukę języka rosyjskiego. Podobne formy studiów sławistycznych funkcjonują na Uniwersytecie w Beer Sheva, gdzie wykłady z historii Słowiańszczyzny prowadzi S. Gallay i S. Redlich, z językoznawstwa słowiańskiego — R. Poznansky oraz z literatury rosyjskiej E. Sicher¹¹.

Specjalistyczną dziedziną studiów sławistycznych są badania i wydawanie dawnych rękopisów słowiańskich, znajdujących się w księgozbiorach klasztorów chrześcijańskich w Jerozolimie i na półwyspie Synaj. Do przełomu lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych odnaleziono tu, zidentyfikowano i opracowano ponad 20 różnego typu rękopisów i innych dokumentów w językach słowiańskich (spośród około 220 odkrytych rękopisów w innych językach). Można wśród nich wymienić cztery nieznane foliały *Euchologium Sinaiticum*, dwa wielkie kodeksy głągolicie, a także uzupełnienia do kodeksów *Evangelium Dobromiri*, psalterza staroruskiego, psalterza staroserbskiego, kodeksy cyrylicie oraz teksty w języku rosyjskim, bułgarskim, macedońskim i serbskim¹².

II. BADANIA NAD ZAGADNIENIAMI ZWIĄZKU RADZIECKIEGO I EUROPY WSCHODNIEJ W IZRAELU

Organizacyjne formy badań poświęconych ZSRR i Europie Wschodniej w Izraelu wiążą się przede wszystkim z placówkami uniwersyteckimi tych studiów. Na Uniwersytecie Hebrajskim w Jerozolimie wykłady z historii Rosji prowadzone były od 1959 r.; odrębne placówki zajmujące się podobnymi studiami powstały na uniwersytetach izraelskich w 1964 i 1970 r. W latach siedemdziesiątych nastąpił stosunkowo szybki rozwój instytucjonalny badań poświęconych problematyce wschodnioeuropejskiej w Izraelu, koncentrujących się głównie na uniwersytetach. W związku z tym w izraelskich enuncjacjach podkreśla się, że wszystkie uniwersytety w Izraelu są instytucjami prywatnymi, autonomicznymi i posiadającymi samorząd, wolnymi od centralnego zarządzania i różnego typu wpływów, „działającymi w zróżnicowanym i pluralistycznym systemie polityki i oświaty”¹³. Intencją tego typu stwierdzeń jest, jak należy sądzić, podkreślenie niezależności ideowo-politycznej oraz teoretyczno-metodologicznej „badań wschodnioeuropejskich” realizowanych w Izraelu oraz zaznaczenie, że ich organizacja i struktura gwarantuje niezawisłość w formułowaniu ocen i opinii oraz w wyborze podejmowanej problematyki badawczej, jej interpretacji i wniosków.

1. Izraelskie ośrodki badań Związku Radzieckiego i Europy Wschodniej

Dwoma najważniejszymi ośrodkami „badań wschodnioeuropejskich” w Izraelu są: Ośrodek Badań nad Rosją i Europą Wschodnią na Uniwersytecie w Tel-Awiewie oraz Ośrodek Badań nad ZSRR i Europą Wschodnią na Uniwersytecie Heb-

¹¹ Jak wyżej, s. 547.

¹² M. Altbauer, *Israeli Studies on Slavic Manuscripts in Jerusalem and Sinai*. „Polata Knigopisnaja” z. 2/1979, ss. 6-10. Por. tenże, *Slavistics in Israel...*, ss. 547-548.

¹³ M. Confino, *Die Osteuropaforschung...*, s. 602.

rajskim w Jerozolimie. Inną poważną placówką dokumentacyjną w zakresie problematyki wschodnioeuropejskiej jest Ośrodek Dokumentacji Historycznej Europy Środkowowschodniej na Uniwersytecie w Haifie, który skoncentrował swe prace badawcze na regionie Europy Środkowowschodniej. W mniejszym zakresie studia wschodnioeuropejskie podejmowane są na uniwersytecie w Beer Sheva i Bar Ilan¹⁴. Poza wymienionymi ośrodkami problemy ZSRR i Europy Wschodniej podejmują: Instytut *Yad-Vashem* (*Martyrs' and Heroes' Remembrance Authority*), który w swej działalności kładzie specjalny nacisk na historię narodu żydowskiego podczas II wojny światowej oraz na *Holocaust*, i który posiada unikalne zbiory archiwalne i dokumentalne¹⁵; Ośrodek Studiów Strategicznych oraz Centrum *Shiloah* (*Shiloah Center for Middle East and African Studies*) funkcjonują na uniwersytecie w Tel-Awiiwie, Instytut Stosunków Międzynarodowych (*Davis Institute for International Relations*) — na uniwersytecie Hebrajskim w Jerozolimie, Instytut Badań Współczesnego Społeczeństwa w Jerozolimie oraz Izraelski Instytut Studiów Spraw Międzynarodowych w Tel-Awiiwie (te obie placówki są instytutami pozauniwersyteckimi)¹⁶.

Ośrodek badań nad Rosją i Europą Wschodnią na uniwersytecie w Tel-Awiiwie założony został na początku lat siedemdziesiątych jako integralna część fakultetu historycznego. Jego zadaniem programowym jest wzbogacanie wiedzy dotyczącej historii Rosji i ZSRR, a także dziejów i współczesności państw wschodnioeuropejskich. Poza rozległą działalnością badawczą Ośrodek organizuje seminaria naukowe z udziałem badaczy izraelskich i zagranicznych. Wydaje pismo pt. „*Slavic and Soviet Series*”, gdzie publikowane są prace naukowców izraelskich i zagranicznych dotyczące problematyki słowiańskiej i ogólnie wschodnioeuropejskiej; ukazuje się ono od 1975 r., od 1977 jako półrocznik¹⁷. Punkt ciężkości badań prowadzonych w ośrodku spoczywa przede wszystkim na zagadnieniu stosunków między Związkiem Radzieckim a krajami Bliskiego Wschodu, lecz także na kwestii relacji ZSRR ze światem muzułmańskim. Badania te obejmują nie tylko sprawy polityki radzieckiej wobec świata islamu, lecz także sprawy mahometan radzieckich. W ostatnich latach podjęto tu następujące problemy badawcze: początki dyplomacji radzieckiej wobec Afganistanu (1917-1921), powstanie muzułmanów w Chiwie 1911-1919, przemiany radzieckiego widzenia islamu w początkach fundamentalistycznej odnowy islamu w końcu lat siedemdziesiątych, polityka językowa KPZR a język ludności muzułmańskiej w republikach środkowoazjatyckich ZSRR, stanowisko ZSRR wobec konfliktów na Bliskim Wschodzie po interwencji w Afganistanie, reakcje radzieckie na procesy pokojowe między Izraelem a Egiptem, wpływ wydarzeń w Iranie i w Afganistanie na stosunki radziecko-arabskie, badania Bliskiego Wschodu w ZSRR¹⁸.

Ośrodek Badań nad ZSRR i Europą Wschodnią podejmuje także inne problemy, wśród których wymienić można np.: historiozofia Aleksandra Sołżenicyna, zagadnienia historii wojskowości radzieckiej, polityka i kultura w ustroju komunistycznym, mechanizmy socjalizacji ludności żydowskiej w ZSRR oraz emigracji Żydów z ZSRR (badania oparte na socjologicznej analizie grup emigranów żydowskich), ZSRR a Afryka Południowa, polityka literacka w ZSRR, aktualne

¹⁴ Jak wyżej.

¹⁵ Por. *Yad-Vashem Studies on the European Jewish Catastrophe and Resistance*, R. 1981 - 1986.

¹⁶ Por. przypis 13.

¹⁷ M. Altbauer, *Slavistics in Israel...*, s. 544.

¹⁸ M. Confino, *Die Osteuropaforschung...*, s. 603.

problemy rolnictwa radzieckiego, zagadnienia radzieckiego planowania przemysłowego, środki masowego przekazu w Europie Wschodniej, formy kontroli partyjnej w Czerwonej Armii w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych, partia, kościół i chłopstwo w Polsce na przełomie lat czterdziestych i pięćdziesiątych¹⁹. Jak wynika z powyższego zestawienia, główny akcent położono na kwestię polityki radzieckiej wobec Bliskiego Wschodu, zagadnienia ludności żydowskiej w ZSRR i jej emigracji do Izraela oraz na rozmaite problemy polityki wewnętrznej, zagranicznej, kwestie ekonomiczne, społeczne i kulturalne w Związku Radzieckim. Sprawy innych państw wschodnioeuropejskich uznać można za traktowane marginalnie w pracach Ośrodka. Poza wymienionym już wyżej pismem „Slavic and Soviet Series” placówka ta wydaje biuletyn zawierający informacje o bieżącej działalności i programie badawczym Ośrodka, organizowanych tu imprezach, jak seminaria, sympozja, wykłady oraz o publikacjach.

Ośrodek Badań nad ZSRR i Europą Wschodnią na Uniwersytecie Hebrajskim w Jerozolimie w pracach swych kładzie również szczególny nacisk na kwestie polityki radzieckiej wobec Bliskiego Wschodu. Placówka ta dysponuje dużym zbiorem dokumentów, którego poważną część stanowią wycinki prasowe z czasopism ukazujących się w różnych państwach Europy Wschodniej. Dotyczą one zagadnień tego regionu głównie jednak spraw polityki bliskowschodniej krajów Układu Warszawskiego. Ośrodek wydaje miesięcznik „The Soviet Union and the Middle East”, publikując materiały, omówienia i analizy prasy wschodnioeuropejskiej pod kątem widzenia problematyki badawczej tej placówki. W ramach programu naukowego Ośrodka znalazły się m.in. następujące kręgi problemowe: rumuńska polityka bliskowschodnia, zmiany w radzieckiej taktyce polityczno-militarnej na Bliskim Wschodzie po 1973 r., konflikt arabsko-izraelski a stosunki radziecko-amerykańskie, aspekty gospodarcze radzieckiego zaangażowania na Bliskim Wschodzie. Innym ważnym zakresem badań prowadzonych przez jerozolimski Ośrodek są prace socjologiczne poświęcone życiu ludności żydowskiej w ZSRR oraz integracji społecznej żydowskich emigrantów z ZSRR w Izraelu; dużo uwagi poświęca się tu analizie porównawczej poziomu życia grup emigranckich przed wyjazdem z ZSRR i po przybyciu do Izraela²⁰.

Z innych kwestii podejmowanych przez badaczy tej placówki wskazać można np. stanowisko radzieckie wobec ewolucji Komunistycznej Partii Izraela, najnowsza literatura rosyjska, procesy ekonomiczne w NRD, produkcja i eksport broni w krajach RWPG, kultura polityczna, kontestacja intelektualna i konformizm na przykładzie Rumunii, polityka radziecka a kwestia Transylwanii 1940 - 1946, anty-syjonistyczna kampania prasowa w ZSRR przełomu lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych — implikacje polityczne²¹.

Na Uniwersytecie Hebrajskim w Jerozolimie funkcjonuje również Ośrodek Badań i Dokumentacji Żydów Wschodnioeuropejskich zajmujący się historią i współczesnością ludności żydowskiej w różnych państwach Europy Wschodniej, zwłaszcza zaś w Rosji i w ZSRR. Wydawnictwem seryjnym ośrodka jest „Jews and the Jewish People-Quarterly Collection from the Soviet Union Press”; publikuje się tu także pismo „Jewish Samizdat”²².

Ośrodek Dokumentacji Historycznej Europy Środkowej na uniwersytecie w Haifie prowadzi prace dokumentacyjne i badawcze dotyczą-

¹⁹ Jak wyżej.

²⁰ Jak wyżej, ss. 603 - 604.

²¹ Jak wyżej.

²² Por. przypis 15 oraz jak wyżej, s. 605.

ce stosunków między ludnością żydowską a nieżydowską w krajach obszaru Europy Środkowowschodniej i Wschodniej, przy czym aktualnie pracami tymi objęto również tereny Południowowschodniej Europy zwłaszcza Bułgarię. Program badawczy objął tu m. in. następujące kwestie żydowskie: życie polityczne i Żydzi w polityce Rumunii w okresie międzywojennym, emigracja żydowska z i przez Rumunię 1938-1948, działacze żydowskiego życia publicznego w Bułgarii w okresie międzywojennym i w czasie II wojny światowej, Haluc (Pionier) — podziemny ruch oporu na Węgrzech 1942-1944, żydowski udział w ruchu partyzanckim w Wojwodinie w czasie II wojny światowej, polityka państw komunistycznych w Europie Środkowowschodniej wobec Żydów w latach 1945-1953²³.

Na Uniwersytecie w Beer Sheva zespół pracowników Wydziału Historycznego specjalizuje się w historii Żydów w Europie Wschodniej, podjęto tu m. in. następujące problemy badawcze: propaganda radziecka a nacjonalizm żydowski w czasie II wojny światowej, nacjonalizm, ortodoksja i modernizm wśród Żydów wschodnioeuropejskich, Żydzi we współczesnej historiografii polskiej²⁴.

Charakterystyczną cechą badań nad problematyką wschodnioeuropejską prowadzonych w Izraelu jest skoncentrowanie się na kwestiach historii i współczesności ludności żydowskiej tego regionu Europy. Badania poświęcone wyłącznie sprawom politycznym, społecznym, ekonomicznym i kulturalnym państw Europy Wschodniej realizowane są w Izraelu w stosunkowo małym wymiarze i także tu uwzględnia się aspekt powiązań tych kwestii z problemami interesującymi społeczeństwo izraelskie. Na fakt ten należy zwrócić szczególną uwagę gdyż różni on istotnie „badania wschodnioeuropejskie” prowadzone w Izraelu od podobnych studiów podejmowanych w innych krajach; wpływa on istotnie na charakter prac badawczych, zakres podejmowanej problematyki oraz rolę i funkcję tych badań w życiu naukowym, kulturalnym i politycznym państwa Izrael.

2. Struktura organizacyjna i finansowanie badań Europy Wschodniej w Izraelu

Ośrodki „badań wschodnioeuropejskich” na uniwersytetach izraelskich są niezależnymi i autonomicznymi placówkami naukowymi, które prowadzą swą działalność zgodnie z ogólnymi zasadami i przepisami dla instytutów uniwersyteckich oraz funkcjonują zwykle na fakultetach nauk humanistycznych i społecznych uniwersytetów²⁵. Planowanie prac, elementy programów badawczych, wybór tematów i inne formy działalności ustalane są zwykle przez zespół pracowników ośrodków; prawo decydowania w tym względzie należy wyłącznie do tego zespołu i jego kierownictwa. Opracowane w ten sposób programy badawcze nie muszą być zatwierdzone przez władze uniwersyteckie, choć stosuje się jednocześnie zasadę, że ważna impreza lub przedsięwzięcie naukowe jest uzgodniane z dziekanem odpowiedniego wydziału uniwersyteckiego. Obsadzanie stanowisk służbowych w placówkach badawczych następuje na podstawie decyzji władz wydziałowych, natomiast stanowiska wyższej rangi wymagają zatwierdzenia przez władze uniwersyteckie.

Zagadnienia organizacji i struktury ośrodków badawczych traktowane są z reguły jako wewnętrzne sprawy tych placówek i tylko wyjątkowo poddawane są dyskusji i zatwierdzeniu przez dziekana i władze fakultetu. Dyrektor lub kierow-

²³ M. Confino, *Die Osteuropaforschung...*, s. 605.

²⁴ Jak wyżej.

²⁵ Jak wyżej, ss. 605-606.

nik ośrodka typowany jest nieformalnie spośród wyższych rangą służbową i dorobkiem naukowym pracowników tej placówki i uzyskuje nominację dziekana oraz rektora na kadencję trwającą 3-4 lata. Zasada rotacji jest podstawową regułą, stosowaną przy obsadzaniu stanowisk dyrektorów ośrodków badawczych lub przewodniczących czy kierowników wydziałów na wszystkich uniwersytetach izraelskich.

Finansowanie badań ZSRR i Europy Wschodniej w Izraelu, tak jak w wypadku wszystkich innych prac badawczo-naukowych, dokonuje się według stosunkowo prostego systemu. 70 — 80% budżetu ośrodka realizującego określone badania pochodzi z dotacji uniwersytetu, pozostałe 20-30% pochodzi ze „źródeł zewnętrznych”, tzn. dotacji przyznawanych przez fundacje, instytucje państwowe lub organizacje społeczne i państwowe. Jak stwierdza się w enuncjacjach omawiających te sprawy, „ogólnie rzecz biorąc, środki zewnętrzne przeznaczone są na realizację specjalnych i precyzyjnie określonych projektów badawczych”, z czego wnosić można, iż są to prace realizowane na zamówienie określonych instytucji, które przejmują na siebie częściowo finansowanie tych działań badawczych. Podkreśla się, że zasady przyznawania i podziału „zewnętrznych środków finansowych” są „szczególnie ważne” dla podjęcia i realizacji określonego programu badań. Każdy uniwersytet izraelski posiada zespół, który nadzoruje przebieg realizacji badań podejmowanych przez pracowników uniwersytetu i który ma wyłączne prawo decydowania o wykonywaniu prac badawczych dla instytucji lub organizacji pozauniwersyteckich. Gremium takie ustala w imieniu ośrodka lub innej placówki uniwersyteckiej warunki przyjmowania podobnych zamówień i ich wykonania. Zarządza ono środkami przyznanymi na ich realizację i sprawuje kontrolę nad zgodnym z przepisami ich wykorzystaniem. Nie uwzględnia się tu przedsięwzięć badawczych „których opublikowanie podlega ograniczeniom lub które są oparte na źródłach nie mogących być cytowanymi”²⁶.

3. Organizacje naukowe i zagadnienie koordynacji badań nad ZSRR i Europą Wschodnią w Izraelu

W Izraelu nie funkcjonuje żadne formalne gremium koordynujące pracę poszczególnych placówek nad ZSRR i Europą Wschodnią. W 1978 r. założono Izraelskie Stowarzyszenie Studiów Słowiańskich i Wschodnioeuropejskich, które jest organizacją jednoczącą naukowców, wykładowców uniwersyteckich, bibliotekarzy itp., uprawiających badania i działalność dydaktyczną poświęconą Słowiańszczyźnie i Europie Wschodniej na wszystkich uniwersytetach Izraela oraz osoby spoza środowiska akademickiego, interesujące się i realizujące podobne prace²⁷. Stowarzyszenie to organizuje co roku zebrania na poszczególnych uniwersytetach, mające w programie szeroki zestaw wykładów z zakresu studiów słowianoznawczych oraz badań nad Europą Wschodnią. Chociaż organizacja ta formalnie nie spełnia funkcji organu koordynacyjnego, zgodnie z programem swej działalności utrzymuje ona więzi między poszczególnymi placówkami „badań wschodnioeuropejskich” w Izraelu, grupami badawczymi oraz poszczególnymi naukowcami realizującymi te prace; można ją więc traktować jako instytucję przejmującą na siebie działania koordynujące, mimo iż nie jest to funkcja przewidziana w programie działalności Stowarzyszenia.

²⁶ Jak wyżej.

²⁷ M. Altbauer, *Slavistics in Israel...*, s. 547.

Mimo braku formalnych mechanizmów koordynacji, w Izraelu „istnieje duże zapotrzebowanie na współpracę w dziedzinie prac badawczych nad Europą Wschodnią”. Jak piszą autorzy izraelscy, „spektakularnym, choć bynajmniej nie odosobnionym tego przykładem są bliskie związki między ośrodkami w Tel-Awii i Jeruzolimie w ustalaniu projektów badawczych dotyczących problematyki radzieckiej i Bliskiego Wschodu”²⁸. Współpraca taka ma na celu unikanie dublowania prac badawczych, jednocześnie zaś pomaga w zapewnieniu pomocy finansowej i materiałowej. Realizowana ona jest poprzez podróże naukowców, wymianę między określonymi placówkami a także ustalanie podziału zadań między nimi. Chodzi tu o skoncentrowanie prac badawczych w stosunkowo małej liczbie instytucji, co wpływać ma na ich efektywność i szybkość realizacji. Takie formy współpracy pomagają także w formalnej i nieformalnej wymianie informacji oraz materiałów dotyczących aktualnie realizowanych zadań, przebiegu badań, ich wyników oraz podejmowanych przez poszczególne placówki projektów badawczych. Innymi formami komunikowania się i wymiany opinii są publikacje tych placówek, biuletyny, prelekcje i wykłady gościnne, obieg informacji naukowych, wspólne inicjatywy badawcze i udział pracowników danego ośrodka w przedsięwzięciach innej placówki.

4. Działalność badawcza a praktyczne zadania polityczne

Badacze zagadnień Europy Wschodniej w Izraelu zajmują „pozytywne stanowisko wobec różnych form współpracy z instytucjami państwowymi i politycznymi, jak np. *Knesset*, ministerstwa itd.” Na obszarze działania tych ośrodków podejmuje się każdą inicjatywę wymiany opinii, udzielania porad oraz wydawania opinii o określonych sprawach interesujących obu partnerów: kręgi praktyki politycznej i środowisko badaczy ZSRR i Europy Wschodniej Izraela. Środowisko to „wykazuje z reguły zrozumienie dla realizacji zadań badawczych odpowiadających interesom ogólnym”²⁹.

Jeden z autorów izraelskich podkreśla, że instytucje naukowe oraz uniwersyteckie placówki uprawiające „badania wschodnioeuropejskie” w Izraelu „nie mogłyby funkcjonować jako agendy państwowe” z uwagi na fakt, że instytucje oficjalne i akademickie „nawet wówczas, gdy zajmują się tym samym przedmiotem, mają odmienne poglądy i koncepcje uwzględniające ich własne cele, priorytety oraz warunki realizacji” określonych badań. Rozbieżności tu występujące mogą prowadzić do „nieporozumień, frustracji a nawet do stałego 'dialogu głuchych’”³⁰. Według podobnych ocen instytucje państwowe powinny posiadać własne placówki badawcze, realizujące program zgodny z intencjami tych instytucji. Takie placówki powinny spełniać wobec ministerstw i innych agend państwowych funkcję dostawcy określonych informacji, opinii i ocen a także zaleceń, rozumianych jako „gotowe produkty” ich działalności. Stałe placówki badawcze przy instytucjach rządowych powinny być „partnerami” studiów realizowanych na uniwersytetach; mogłyby one formułować określone zadania badawcze, których wykonanie przejęłyby placówki uniwersyteckie. Ich współpraca ze studiami akademickimi sprzyjałaby również uwolnieniu się od ulegania „określonym jednostronnym tendencjom oraz stałemu naciskowi” ze strony środowisk politycznych³¹.

²⁸ M. Confino, *Die Osteuropaforschung...*, ss. 606 - 607.

²⁹ Jak wyżej, s. 607.

³⁰ Jak wyżej.

³¹ Jak wyżej, ss. 607 - 608.

III WNIOSKI

System badań poświęconych problematyce Związku Radzieckiego i Europy Wschodniej oraz Słowiańszczyzny w Izraelu jest jednym z mniejszych kompleksów badawczych tego typu, funkcjonujących w różnych krajach świata. Jego dorobek nie stanowi również podstawy do szczególnego eksponowania znaczenia izraelskich badań w tej dziedzinie. Istnieją jednak czynniki, które decydują o potrzebie odrębnego potraktowania tych studiów i oddzielnego zajęcia się nimi jako ogniwem światowego systemu „badań wschodnich”.

Wskazany już wyżej charakterystycznym elementem izraelskich badań jest fakt, że pracownicy tego zakresu studiów cechują się wysokimi kwalifikacjami zawodowymi. Stąd — ogólnie rzecz biorąc — potencjał badawczy studiów izraelskich nad problematyką wschodnioeuropejską porównać można z największymi systemami badań tego typu w skali światowej.

Polityka zagraniczna państwa Izrael stanowi jeden z ważnych czynników polityki świata kapitalistycznego wobec socjalistycznych krajów Europy Wschodniej, jest ona jednym z bardziej konsekwentnych rzeczników polityki Zachodu wobec systemu socjalistycznego. Różnorodne implikacje konfliktu izraelsko-arabskiego są elementem wpływającym ewidentnie na kształtowanie się formuły izraelskich „badań wschodnioeuropejskich”, uwzględniających w szerokim wymiarze zagadnienia polityki bliskowschodniej państw Europy Wschodniej i ich postaw wobec spraw Izraela. Te dwa aspekty natury polityczno-ideologicznej decydują o specyficznym obliczu i funkcji studiów izraelskich, o ich zadaniach i programie badawczym.

W żadnym z systemów badań tego typu w innych krajach nie eksponuje się tak silnie jak w Izraelu kwestii związków problematyki wschodnioeuropejskiej z dziejami i współczesnością własnego społeczeństwa. Historia i problemy współczesne, kultura i życie duchowe Żydów mieszkających w krajach Europy Wschodniej, zagadnienia emigracji żydowskiej (głównie do Izraela) i integracja ludności żydowskiej z Europy Wschodniej w tym państwie są kwestiami szczególnie eksponowanymi w izraelskich pracach słowianoznawczych oraz „badaniach wschodnioeuropejskich” dominując wręcz wśród badań nad innymi zagadnieniami, podejmowanymi w pracach poświęconych ZSRR i Europie Wschodniej.

Wszystkie te elementy decydują o jednoznacznej odrębności studiów izraelskich w stosunku do podobnych prac prowadzonych w innych krajach. Wnoszą one specyficzne akcenty w całokształt światowych badań Europy Wschodniej i Związku Radzieckiego, zasługujące na oddzielne omówienie i wyeksponowanie.

Tadeusz Seweryn Wróblewski
Poznań

JANUSZ SOBCZAK

POLSKA W POLITYCE I PROPAGANDZIE III RZESZY W LATACH 1939-1945

nakład 1500, ark. wyd. 33, cena 1000 zł

Jest to pierwsze monograficzne opracowanie tematu, oparte na materiałach archiwalnych w większości dotąd nie użytych. Autor przedstawił zabiegi niemieckiej dyplomacji i propagandy przeciwko stnieniu i działaniu państwowości polskiej z jej konstytucyjnym legalnym rządem na emigracji, uznanym przez większość państw neutralnych i dość długo przez sprzymierzone z Niemcami Włochy, Rumunię, Węgry i Japonię. Rząd ten, przedstawicielstwa dyplomatyczne oraz polskie siły zbrojne i ruch oporu społeczeństwa polskiego w kraju zadawały kłam niemieckiemu twierdzeniu, że państwo polskie przestało istnieć. Dlatego antypolskie akcje dyplomacji i propagandy hitlerowskiej mimo uporczywości nie osiągnęły celu. Przesądził o tym wynik wojny.

DO NABYCIA:

- w księgarniach naukowych Domu Książki,
- w Instytucie Zachodnim, 61-772 Poznań, Stary Rynek 78/79 (także za zaliczeniem pocztowym)

